

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2018, Yıl:6, Sayı:13

Geliş Tarihi: 10.05.2018

Kabul Tarihi:19.06.2018

Sayfa:346-355

ISSN: 2147-8872

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE KAHVENİN EDEBİ SERÜVENİNE DAİR

Merve Kaya Kol*

*Her seherde besmeleyle açılır dükkânımız
Hazret-i Şeyh Şâzîli'dir pîrimiz üstâdımız*

ÖZET

Klâsik Türk Edebiyatı XIII-XIX. yüzyıllar arasında Arapça-Farsça kelime ve terkiplerin yer aldığı bir dille geniş bir coğrafyaya yayılmış altı asırlık bir edebiyat geleneğidir. Bu gelenek dâhilinde hem manzum hem mensur türlerde birçok sosyal unsuru kendisine konu edinmiştir. Bunlar arasında belki de en çok yer alanlardan biri yeme-içme unsurudur. Zaruri ihtiyaçlar dışında bir de keyfiyet taşıyanlar vardır ki kahve bunlardan yalnızca biridir. Keşfi efsanelere konu olmuş 'kara inci' enfes tadı, davetkâr kokusu sayesinde bir dinlenme vesilesi ile sohbetlerin de bahanesidir. Divanlarda sosyal hayata dair belli başlı unsurlar arasında yer alan bir içecek olan 'kahve' şairlerce çeşitli beyitlerde işlenmiş, üzerine gazeller, münazaralar ve hatta mersiyeler yazılmıştır. Divan şairleri diğer birçok sosyal konuda olduğu gibi kahvenin günlük hayata girişinden itibaren, çevresinde oluşan olaylara kayıtsız kalmayarak şiirleri içerisinde çeşitli şekillerde kullanmışlardır. Kahveyi genellikle rengi, şekli, keyif vericiliği, dönem dönem yasaklanması ve şarap ile karşılaştırılması yönlerinden ele almışlardır. Birçok divan taranarak elde edilmiş olan bu çalışmada kahvenin divan şiirinde kendine edindiği yer üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalarımız aracılığı ile Türk kültürüne kaynaklık edecek nice beyitleri ilim âlemine tanıtmak birincil amacımızdır.

Anahtar Kelimeler: Divan, Klâsik Türk Edebiyatı, Kahve, Sosyal Unsurlar, Kara İnci

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, orcid.org/0000-0002-3012-1706, mervem.kaya91@gmail.com

CLASSICAL TURKISH POETRY ABOUT LITERARY SERUVANE**ABSTRACT**

Classical Turkish Literature is a 6 century old literary tradition including a language of Arabic-Farsi (Persian) words and compositions spread to a vast geography between XIII-XIX. centuries. Within the scope of this tradition, it made a lot of social factors its subject; such as narrative written in verse (manzum) and narrative written in prose (mensur). Among these, maybe the most important factors involved are eating-drinking. Apart from essential necessities, there are arbitrary needs as well, such as coffee which-of course- is only one of these. Being used as a subject in legends related to discovery, 'Black Pearl', thanks to its delicious taste, welcoming flavor is an excuse of conversations as a means of relief. In Dewans (Divan), coffee, taking part among underlying factors regarding social life, is a beverage that was a subject in various couplets written by poets and ghazals, discussions and even dirges as well. Since the introduction of coffee in daily lifes, Dewan poets, just like in different social subjects, used coffee in various forms remaining not indifferent to events happening around. They, usually, treated coffee in terms of its colour, shape, its aspect of pleasure, time to time its prohibition and its comparison with wine. In this study, having scanned various dewans, coffee's role on classical poetry is emphasized. Through these studies, it is our first priority to introduce many other couplets to the world of science that will lead Turkish culture.

Keywords: Dewans, Classical Turkish Literature, Coffee, Social Elements, Black Pearl

0. Giriş

Klâsik şiir veya Klâsik Türk Edebiyatı, "Türk Edebiyatının umumi gelişimi içinde, nazarî ve estetik esaslarını İslâmî kültürden alarak meydana gelen ve özellikle örnek kabul ettiği Fars edebiyatının her yönden kuvvetli ve sürekli tesiri altında şekillenip belirgin örneklerini vermeye başladığı XIII. yüzyıl sonlarından, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, bünyesini sarsıcı ve zayıflatıcı bir tepki ve değişikliğe uğramadan Arapça-Farsça kelimelerin geniş ölçüde yer aldığı bir dille varlığını altı asır sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir."¹ Klâsik Türk Edebiyatı farklı kültürlerin etkisiyle fakat orijinalliği yakalayarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana Türk Edebiyatına katkı sağlayan önemli bir edebi koldur ve Türk kültürü tarihi açısından çok zengin bir kaynak oluşturmaktadır.

Dış dünyada görülen her türlü olay, durum, eylem, iş, olgu divan şairi için kendi iç dünyasını anlatmaya birer vesiledir. Divan şairi sanılanın aksine toplumdan ya da sosyal hayattan kopuk değildir. Ev eşyaları, savaş aletleri, giyim-kuşam, çarşı-pazar, çeşitli meslek erbâbı, yeme-içme unsurları, insan ilişkileri ve insan yaşamına dair çok daha fazla unsur divan şiirinde somut şekliyle yer almıştır.

¹ Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 09, s. 389

İnsanoğlunun var olduğu günden bugüne yaşamını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu en önemli unsur yeme-içmedir. Yeme-içme içinde zaruri olanların yanı sıra bir de keyfiyet taşıyanlar vardır ki kahve bunlardan yalnızca biridir.

Keşfi efsanelere konu olan “Kara İnci”; enfes tadı, davetkâr kokusu ile bir dinlenme vesilesi ve sohbetlerin bahanesidir. Dalından toplandıktan sonra kavrulması, soğutularak öğütülmesi ile pişirme aşamasına hazırlanan kahvenin, sunumu da keyfe hitap eden görsel bir şöendir. Kahve, tüm bu özellikleri ile Osmanlı döneminde hak ettiği ilgiyi bularak gündelik yaşamın ve özel günlerin en önemli ikramı olmuştur. Saraylar, konaklar ve köşklere kahvenin kavrulmasından ikramına kadar ona eşlik eden sitil, sitil puşidesi, güğüm, zarf ve fincanların en güzelleri kullanılmıştır.²

1. Kahvenin Tanımı ve Tarifi

1.1. Kahvenin Lügat Anlamı

Kahve(Ar.) “içecek şey, şarap”. Kök boyasıgillerden bir sıcak iklim ağacı, bu ağacın meyvesinin aynı isimdeki çekirdeği. Bu çekirdeklerin kavrulup öğütülmesi veya dövülmesiyle elde edilen toz halindeki madde. Bu maddeden sıcak suda pişirilen içecek.³ Kahve: şarap, kahve, hamr.⁴ Latince adı *coffea arabica* olup *rubiacaceae* familyasına bağlı 7-8 m. boyunda bir bitkinin ve bunun tanelerinin adıdır. Çekirdek kısmı kavrulup toz haline getirilerek ve sıcak su ile karıştırılarak elde edilen içecek de aynı adla anılır.

Kahve kelimesinin Arapça'da ne zamandan itibaren kullanıldığı bilinmemekle beraber ilk anlamının "şarap " olduğu ve iştah kestiği (kahy) için bu manayı aldığı, bugün kahve olarak adlandırılan içeceğe bu adın ehl-i keyf kimseler tarafından verildiği kaydedilmektedir. Kelime ayrıca "doyma, halis süt ve koku" anlamlarına da gelmektedir.⁵

1.2. Kahvenin Tarihi ve Osmanlı Devletindeki Seyri

Kahve Habeşistan'da önce yiyecek olarak ortaya çıktı. XV. yüzyılın başlarında Yemen'de tanınarak yüzyılın sonlarından itibaren içecek halinde yaygınlık kazandı. XVI. yüzyılın başlarında Mekke ve ardından Kahire'ye, yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'a ve nihayet XVII. yüzyılın ortalarında önemli Avrupa merkezlerine ulaştı. Kahvenin Yemen'e ilk defa kimin tarafından getirildiği hususunda farklı rivayetler bulunmakla birlikte önce tasavvuf çevrelerinde rağbet gördüğü bilinmektedir. Söz konusu çevrelerin bilhassa ibadet ve zikir için vücudu zinde ve uyanık tutma özelliğine vurgu yapmaları sebebiyle toplumun çeşitli kesimlerinde yaygınlık kazanması üzerine dinî hükmü de ulemâ arasında tartışılmaya başlanmıştır.

Osmanlı topraklarına kahvenin kesin olarak ne zaman girdiği, İstanbul, Anadolu ve Rumeli'de hangi tarihten itibaren kullanılmaya başlandığı tartışmalıdır. Kâtip Çelebi'nin 950 (1543) yılında gemilerle İstanbul'a kahve geldiğini fakat yasaklayıcı fetvalar sebebiyle tepki

² *Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2011, s.2

³ İlhan Ayverdi, Ahmet Topaloğlu, *Kubbealtı Lugatı Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2007, s.541

⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2004, s.482

⁵ İdris Bostan, “Kahve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, C.24, s.202

gördüğünü yazması ve Cezîrî'nin de İstanbul'da padişahın kahveyi yasakladığı haberlerinin aynı yıl hac mevsiminde Mekke'de yayıldığını belirtmesi kahvenin çok daha önceleri İstanbul'da tüketilmeye başladığını gösterir.⁶

Düşürülen bir tarih mısraına göre İstanbul'a 1551, Peçevî İbrahim Efendi'ye göre ise 1554 yılında gelen kahve ertesi senelerde, kahvehane müessesesinin doğmasına yol açmıştır.⁷

“kahvehâne mahall-i eğlence”⁸

959(1551-1552)

tarih mısraına göre kahvehaneler önceleri bir eğlence merkezi olarak kabul edilmişlerdir. Peçevî'ye göre ise kahvehaneler, keyiflerine düşkün okuryazarların gelip şiirlerini okudukları, edebî sohbetlerde buldukları bir mahfil durumunda idiler ve buralara edebî şahsiyetlerin yanı sıra, imamlar, müezzinler, sûfiler ve her türden halk gelmekte idi.⁹

İslam ülkelerinde 15.yüzyıl ortalarında bir tarihte kahveyi herkes içmeye başladı. Toplumda kendine sessiz sedasız yer edinmesi nedeniyle, kahve içmenin başlangıcına ilişkin daha belirgin bir tarih vermek imkânsızdır.¹⁰ İlk vatanı Habeşistan olan kahve, 16.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatına girmiştir. Kahve tüketimin Osmanlı toplumunda gittikçe artması, gerek tarihî gerekse edebî kaynakların dikkatini çeken bir konu olmuştur.

İçimi yaygınlaşmakla beraber kahve, 17. yüzyılda toplumsal düzenin bozulmasına etken olarak görülmüş, dinî ve siyasî otoriteler tarafından kahveye olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Kahvenin rengi, kokusu, kavrulması, ikramı ve zararları gibi konular 17. yüzyılda kafaları oldukça meşgul etmiştir. Kahve hakkındaki bu düşünceler, manzum bir fetvaya da konu olmuştur. Bu fetvâ, İştîpli Vaiz Mehmed Efendi'nin yazdığı 12 beyitten oluşan “Su'âl-i Berây-ı Kahve” başlıklı dilekçedir. İştîpli Vaiz Mehmed Efendi'nin kahve konusunda şu şüpheleri vardır: Kahve şarap gibi elde ele devreder; şarap gibi sarhoşluk verebilir; soğuk ve kurudur, bedene zarar verebilir; kahve pişiren kişi içine haram bir şeyler katabilir ve de kahve içen insanlar ayıplanabilirler. Bu dilekçeye cevap olarak Şeyhülislâm Bostanzâde ise, “Cevâb-ı Hazret-i Mollâ Efendi eş-Şehîr Bostanzâde” başlığında ve 52 beyitten oluşan manzum bir fetva ile cevap vermiştir. Bostanzâde, manzum cevabında, bu şüphelerin hepsinin bir kuruntudan ibaret olduğunu söylemekle beraber, İştîpli Vaiz Mehmed Efendi'nin şüphelerine de tek tek mantıklı cevaplar vererek, kahvenin zararlı ve günah olmadığını hatta belirli bir miktar içilince balgama, baş ağrısına, remed adı verilen göz hastalığına iyi geldiğini, zihni açtığını, sıkıntıyı aldığını söylemiştir.¹¹

Kahve 15.yüzyıldan itibaren hem evlerde hem de kahvehanelerde içildi; 18. yüzyılın başlarında daha da yaygınlaştı. 1567 tarihli bir padişah fermanında Kahire'deki askerlerin

⁶ İdris Bostan, a.g.e., s.203

⁷ Namık Açıköz, *Kahvenâme*, Ankara 1999, Akçağ Yayınları, s.3

⁸ Hâfiz Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-yı Tevârih*, Haz.Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk, İstanbul 1985, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.429

⁹ Namık Açıköz, a.g.e., s.3

¹⁰ Ralph S. Hattox, “Kahvenin Yakındoğu'ya Girişi”, *Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, Çeviren: Nurettin Elhüseyini, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 38, İstanbul 1996, s.9

nöbet başında bulunmadıklarından şikâyet edilir. Bu askerlere ihtiyaç duyulduğunda, onları kahvehanelerden toplamak gerekirmiş. Kahve zevki, daha ortaçağda kahvesiyle ünlenmiş olan Yemen'den Mekke'ye oradan da hacılarla Mısır'a gelen bir yenilikti. 1600'lerde Ankara'daki bir kadı sicilinde bir kahvehaneden söz edilmiştir. O zamanlar diğer kentlerde de kahve kavuran yerler vardı ve mukataa olarak verildiklerine göre büyük bir olasılıkla devlet tekeli altındaydı. 16.yüzyılın sonlarına doğru bu içecek Avrupa'da hemen hemen bilinmezken, Anadolu'nun ücra köylerinde bile içiliyordu.¹²

Ancak 17. yüzyılda kahve tüketimi padişah emriyle sık sık yasaklandı hatta bu yüzden kahvehaneler kapanmak zorunda kaldı. Farklı fizyolojik etkilerine karşın kimi kadılar kahveyi şarapla kıyaslamışlardı. Zararının ispatlanamaz oluşu da kahvenin Hz. Muhammed ve ilk halifeler zamanında zararlı bir yenilik olarak değerlendirilmesi için yeterliydi. Kahvehanelerin hızla bir sohbet merkezi haline gelmesi ve bu sohbetlerin Osmanlı devlet memurlarınca pek kontrol edilememesi bir diğer yasaklama gerekçesi olarak göze çarpar. Kahve ithal eden büyük tüccarlar ticaretlerinin arada bir yasadışı ilan edilmesinden zarar etmişler, iç ve dış gümrük mültezimlerinin getirdiği kaçak kahveye de müşteriler yüksek fiyat ödemek zorunda kalmışlardı.¹³

Edebî şahsiyetlerin, siyasî ve dinî otoritenin dikkatlerini cezbetmesi, yasaklanması ve keyif verici özelliğinden dolayı kahve, Osmanlı aydınının ilgi odaklarından birisi olmuştur. Ayrıca ahlaki bir olumsuzluğu da bulunmayan kahve, alkolsüz ve uyuşturucu özelliği olmayan bir içecek olarak Osmanlı günlük hayatına çabucak girmiş ve uzun yıllar kendisine has gelenek göreneklerin yaratılmasına, mimari özelliği olan kahvehane anlayışının teşekkülüne ve edebî bir kamuoyunun oluşmasına yol açmıştır.¹⁴

2. Klâsik Türk Şiirinde Kahve

Divanlarda sosyal hayata dair belli başlı unsurlar arasında yer alan bir içecek olan 'kahve' şairlerce çeşitli beyitlerde işlenmiş, üzerine gazeller, münazaralar ve hatta mersiyele yazılmıştır. Divan şairleri diğer birçok sosyal konuda olduğu gibi kahvenin günlük hayata girişinden itibaren, çevresinde oluşan olaylara kayıtsız kalmayarak şiirleri içerisinde çeşitli şekillerde kullanmışlardır.

Divan şairleri genellikle kahveyi rengi, şekli, keyif vericiliği, dönem dönem yasaklanması ve şarap ile karşılaştırılması yönlerinden ele alır; kahve fincanını aya, dudağa; fincanın konulduğu zarfı çeneye teşbih ederek kullanır.

Şair Haletî'nin şarap ile kahveyi karşılaştırdığı beyitte şarap güneşe, kahve de fincan içinde bulunuşu ve siyah rengi dolayısıyla tutulmuş aya benzetilmiştir:

Ele câm-ı mey al görmek dilersen mihr-i rahşânı

¹² Suraiya Faroqhi, "Kahve, Şarap ve Tütün", *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Elif Kılıç, İstanbul 1997, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.237

¹³ Suraiya Faroqhi, a.g.e.

¹⁴ Nâmık Açıkgöz, a.g.e.

Ana nisbet tutulmuş aya benzer kahve fincânı (‘Azmî-zâde Haletî müf. 592)¹⁵

Parlak güneşi görmek istersen eline şarap kadehi al, ona karşılık kahve fincanı tutulmuş aya benzer.

Şarap kadehlerinin genellikle parlak, kristal camdan oluşuna telmih vardır. Kahve fincanlarının dış yüzeyleri süslemeli veya sade olsa da içi daima beyazdır. Siyah olan kahve, beyaz fincana döküldüğü zaman ortaya çıkan görüntü ay tutulmasına benzer. Ay tutulmasında ayın bir kısmı karanlık bir kısmı aydınlıktır. Kahve dolu fincanda, kahvenin siyahlığı, ayın üzerine düşen gölgeye, aydınlık beyaz görünen kısmı ise fincanın beyaz kenarına benzetilmiştir.

Kahve, rengi dolayısıyla da beyitlerde karalık ve karanlık şeklinde yer almış, kırmızı renkli şaraba karşılık siyah renkli kahveye rağbet edilmeyeceği söylenmiştir:

Mey-i gül-reng var iken sâki

Kim içer kahveyi kara sudur (Sânî G.)¹⁶

Ey sâki, gül renkli şarap varken kahveyi kim içer? O bir kara sudur.

Özellikle kahvehanelerin açılmasıyla genellikle birlikte tüketilen kahve ile tütünü Erzurumlu Zihnî afyon ile bengden daha üstün görmektedir:

Biz bir kuru duhân ile bir kahve almışız

Biz düşmedik bu meclisin afyon u bengine (Erzurumlu Zihnî G.289/5)¹⁷

Biz bir kuru tütün ile kahve almışız. Biz bu meclisin afyon ve bengine muhtaç değiliz.

Beyitlerde daha çok şarap ile kıyaslanması yönünden ele alınan kahveye, şair Sânî itibar etmediğini, kırmızı renkli şarap yanında kahvenin kara su olduğunu söylemekten geri kalmamıştır. Çünkü kahve renk itibarıyla siyahlık ile ilişkilendirilir ve tadı da rengi gibi iç açıcı olmadığından albenisi olan şarap yanında sönük kalır.

Divanlarda kahvenin söz konusu edildiği bazı beyitlerde, şairlerin kahve ile şarabı karşılaştırdıkları, kiminin kahveyi, kiminin ise şarabı övdükleri görülmektedir.16.yüzyıl şairler sultanı Bâkî kahve yerine şarabı tercih etmiştir:

Egerçi kahvenün bir gûne vardur âlemi ammâ

İki kâse mey içre seyr iderler Çîn ü Fağfûrı (Bâkî G.547/3)¹⁸

Her ne kadar kahvenin bir başka âlemi varsa da iki kâse şarap içinde/içince Çîn diyarını dolaşırlar.

Klâsik Türk şiirinde kahve kimi zaman da sevgiliye duyulan hasreti dile getirmek için aracı olarak kullanılmıştır. Şair Vahyî, dudağa değen kahve fincanını tasvir etmiştir:

¹⁵ ‘Azmî-zâde Haletî Dîvânı, Haz. Bayram Ali Kaya, Harvard 2003, s.368

¹⁶ Ubeydullah Han Şairi Sânî ve Türkçe Divanı, Haz. Üzeyir Aslan, Palet Yayınları, Konya, 2007

¹⁷ Erzurumlu Zihnî Dîvânı, Haz. Muhsin Macit, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.277

¹⁸ Bâkî Dîvânı, Haz. Sabahattin Küçük, Ankara 1994

Yandı yakıldı gubâr oldu reh-i ‘ışkunda

N’ola bûs-ı lebüne olsa da şâyân kahve (Vahyî G.241/6)¹⁹

(Ey sevgili), Kahve, aşkının yolunda yanıp yakılıp toz olduğundan dolayı dudağını öpmeye layık olsa buna şaşılır mı?

Kahve içen kişi anlık bir tarz mutluluğa ulaşsa da şarap içince kendinden geçen kişinin zevki daha uzun sürelidir. Öyle ki şarap içen kişi onun etkisiyle Çin diyarını dolaşır.

1582 şenliğinden bir kahvehane karesi paylaşan Surnâme’de “Minyatür ayrıntısına baktığımızda kahvenin şimdiki fincanlardan farklı olarak büyük ve kulpsuz Çin tarzı kâselerde içildiği görülmektedir”²⁰ ifadesi Bâkî’nin beyitindeki Çin kelimesini açıklar.

Çin’de porselenden yapılan kapkacak²¹ olan ‘fağfur’ ise kahve fincanını resmeder. Şarap fincanda değil de ağzı daha geniş kadehlerde içilirken kahvenin fincanda ve porselende içilişine gönderme var denilebilir. Bâkî Çin’de üretilen fağfuru okuyucu ile tanıştırmıştır.

Nev’î’ ye ait bir beyitte ise insanların şarap yerine kahveyi tercih ederek eğlence anlayışlarını değiştirdiklerine değinilmiştir:

Kahveye tebdîl idüp câm-ı şarâbun lezzetin

Bağladılar savt ü nakşun yirine efsâneyi (Nev’î G.469/2)²²

Şarap kadehinin lezzetini kahve ile değiştirip güzel ses ve resmin(meyhanedeki müzikli eğlence)yerine efsaneyi tercih ettiler.

Şarabın içildiği yer meyhane iken kahvenin içildiği yer kahvehanedir. Kahvehanelerde yalnızca kahve içilmez onun yanı sıra sohbet edilir, kitap okunur, eğlenceler düzenlenerek meddah²³larca hikâyeler anlatılır. Şaraba güzellik unsuru yükleyen Nev’î kahveyi onun karşısında asılsız, boş hikâye manasına gelen efsâne kelimesi ile karşılamıştır. Halk meyhaneye gidip eğlenmek yerine kahvehaneye gidip efsâne dinlemeyi tercih etmiştir.

Kahve fincânı da şiirlere dâhil edilmiş, beyitlerde şekil itibariyle aya ve dudağa benzetilmiştir:

Füncân-ı la’lden eger olmazsa deste gül

En sonra mühr-i bûseyi zarf-ı zekandan al (Keçecizâde İzzet Molla Dîvânı G.338/3)²⁴

Dudak fincanından eğer bir deste gül olmazsa en sonunda öpücük mührünü (ağız) çene zarfından al.

¹⁹ Vahyî Dîvânı ve İncelenmesi, Haz. Hakan Taş, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2004, s.472

²⁰ Nurhan Atasoy, 1582 Surname-i Hümayun Düğün Kitabı, İstanbul 1997, s.120

²¹ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.248

²² Nev’î Dîvânı, Haz. Mertol Tulum-M.Ali Tanyeri, İstanbul 1977

²³ Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2011

Ulla Heisse, Kahve ve Kahvehaneler, bir Tatar kahvehanesinde meddah,1860 civarı.

²⁴ Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr, Haz.Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, İstanbul 2005

Zarf, kahve fincanının sıcaklığı ile el yakmaması için fincanın içine oturtulduğu dış kaptır. Dudak ile fincan benzerliğinin yanı sıra çene de fincanın dış kabı olan zarfa benzettir. Nasıl ki dudak çene altında onu kapsayan ve içine alan bir şekil ihtiva ederse zarfa çeneye benzer şekliyle kahve fincanını içine alır. Gündelik hayatta kullanılan kahve ve zarf şairin kaleminde sevgilinin dudağı ve çenesi olmuştur.

Lâle devri şairi Nedîm mecliste kahve içilişine dikkat çeker. Mey ve meyhane üzerine kurulu eğlence sohbetlerinin yerini kahve ve kahvehaneler almış, meclislerin vazgeçilmez içkisi olmuştur, kahve ardından sunulan gülşeker de beyitte kendine yer bulmuştur:

Ol benefî hat gelir evvelde la'1-i dil-bere

Kahve der-peydir bezmde âdetâ gül-şekkere (Nedîm G.132/1)²⁵

Evvelde, sevgilinin dudağına o menekşe ayva tüyleri gelir, kahve mecliste adeta gül tatlısının ardi sıradır.

Sevgilinin dudaklarını çevreleyen ayva tüyleri sık sık şiirlerde konu edilir. Dudağına ulaşmak için öncelikle ayva tüyleri ile temasa geçilir ve tüyler ardından dudaklar kendini gösterir. Sevgilinin dudağı, tadından dolayı kiraza, bala, gül tatlısına, şerbete teşbih edilir. Burada da tatlıya teşbih olunan dudaklar ve ayva tüyleri yerine anılan kahve ile bir ilişki kurulmuştur. Kahveye meclislerde tatlıdan (gülşeker) önce içilen bir içecek özelliği kazandırılmıştır. Denilebilir ki dudaklar tatlı fakat kahve acıdır, bu yüzden kahve içtikten sonra üzerine gülşeker yenilir. Böylelikle âşık sevgilinin dudaklarına kavuşma arzusuyla önce ayva tüylerine ardından dudaklara ulaşır. Günümüzde kahve ile birlikte lokum ya da şeker sunulması bu gelenekten dolayı olmalıdır.

Nev'î divanında tespit edilen beyitlerde kahve siyah rengi ve uykusuzluğu giderici özelliği ile işlenmiştir. Kahve, rengi bakımından siyahlık ile ilişkilendirilir, kâfir(küfr) ile ilgisi kurulur. Kâfir kelime anlamı olarak "setreden,örtün"²⁶ demektir:

Muhtesib kahve-fürûşa ne ta'addî eyler

Yohsa kâfir mi olur içse müselmân kahve (Nev'î muk. 65/1)²⁷

Memur kahve satıcısına niçin zulmeder, yoksa kahve içen müslüman kâfir mi olur?

Kahve tüketimi 17.yüzyılda gittikçe artar ve görev başında bulunması gereken askerler dahi memurlar tarafından kahvehaneden toplanır. Böylelikle toplumsal düzenin bozulmasına etken olarak görülen kahvenin dinî ve siyasî otoriteler tarafından yasaklanması yoluna gidilir. Şairin yaşadığı devirde kahvenin yasaklanmış olduğu kahve içen kâfir mi oluyor? sorusu ile beyitte verilmiştir. Kâfir kelimesi de koyu renkliliğine istinaden kullanılmıştır çünkü her şeyi örtün manası siyah renk ile ilişkilendirilir.

²⁵ Nedîm Divanı, Haz. Muhsin Macit, 2012

²⁶ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.480

²⁷ Nev'î Divanı, Haz. Mertol Tulum-M.Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977, s.589

Kahvenin yasaklanması 16. yüzyıl şairi Edincikli Ravzî'nin şiirlerinde de kendine yer bulmuştur. Ravzî bu yasağı beş beyitlik bir gazelinde dile getirmiştir. Yasağa ve bu yasağı uygulayanlara tepki göstermiştir:

Yıkıldı subaşı 'ases kahve-fürûşuñ 'ırzın

Yakdılar âteş-i hirmâna müselmânları (Edincikli Ravzî G. 642/4)²⁸

Gece bekçisi ve subaşı kahve satıcısının namusunu yıktı ve Müslümanları ümitsizlik ateşine yaktdılar.

Kahvenin yasaklanmasına tepki gösteren Ravzî, Müslüman kelimesini kullanarak, kahveye içki gibi haram muamelesi yapıldığını belirtmiş denebilir. Ateş ve yanmak kelimeleri ise cehennemi hatırlatıcı unsur olarak yer almış olabilir zira kahveyi yasaklamak onu şarap gibi düşündürmeye sebebiyet vermiştir.

3. Sonuç

Yeme-içme unsurları başlığı altında tahlil çalışmalarında yer alan kahve, divan şairlerinin ona atfettikleri teşbihler aracılığıyla beyitlerde kendine yer bulmuştur. Divan şiirine 'hayattan kopuk' tabirini kullananlara karşılık sosyal hayatta bir içecek olan kahvenin şiire yansımaları örnekler aracılığıyla sunulmuştur. Söz konusu örneklerden yola çıkarak kahve kültürü konusunda bilgi edinmek mümkündür. Şairlerin sözünü ettiği yeme-içme unsurları arasında yer alan kahve bir kısım tarafından övülmüşken diğer bir kısım tarafından yerilmiştir. Beyitlerde kahvenin övülmesi, yerilmesi, dönem dönem yasaklanması, şarap ile karşılaştırılması, sevgiliye ait unsurlarla teşbih edilmesi, kahve fincanının şekli ve benzetildiği unsurlar vs. yer almıştır.

Türk kültür tarihine kaynaklık eden divanlarda şairlerin gözlem gücü vesilesiyle günlük yaşama dair her şey beyitlerde kendine yer bulmuştur. Gündelik hayattaki bir içeceğinin edebî malzeme sağlayışı beyitlerde gizlenen tarihi ve sosyal olayları da gözler önüne sermiştir. Şair bir unsuru beytinde işlerken aynı zamanda içinde bulunduğu döneme ışık tutmuş, kaynak olarak beyitlerini sunmuştur. Toplumsal bir hadise olan kahvenin yasaklanmasından, kahve fincanının ay tutulmasını resmetmesine kadar bütün yönleriyle ele alınan bu unsur kültür tarihimizin ve edebiyatımızın zenginliğini de gözler önüne sermiştir.

Çalışmamızı yaparken birçok divan tarayarak kahvenin klâsik şiirimizdeki her türlü kullanımına yer vermeye çalıştık. Yapılacak yeni araştırmalar ve hazırlanacak yeni çalışmalar ile belki divanlar ardında gizli kalmış birçok yönü daha gün ışığına çıkacak ve Türk kültürüne kazandırılacaktır.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Namık (1999) *Kahvenâme*, Akçağ Yayınları, Ankara

AKÜN, Ömer Faruk (1994) "Divan Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul

²⁸ Edincikli Ravzî *Dîvânı*, Haz. Yaşar Aydemir, Ankara 2007

- ASLAN, Üzeyir (2007) *Ubeydullah Han Şairi Sâni ve Türkçe Divanı*, Palet Yayınları, Konya
- ATASOY, Nurhan (1997) *1582 Surname-i Hümayun Düğün Kitabı*, İstanbul
- AYDEMİR, Yaşar (2007) *Edincikli Ravzî Dîvânı*, Ankara
- AYVERDİ, İlhan-TOPALOĞLU Ahmet (2007) *Kubbealtı Lugatı Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul
- BOSTAN, İdris (2001) “Kahve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul
- CEYLAN, Ömür-YILMAZ, Ozan (2005) *Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, İstanbul
- DERİN, Fahri Ç.- ÇABUK,Vâhid (1985) *Hâfız Hüseyin Ayvansarâyi:Mecmuâ-yı Tevârih*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2004) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara
- HATTOX, Ralph S. (1996) “Kahvenin Yakındoğu’ya Girişi”, *Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu’daki Kökenleri*, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 38, İstanbul
- FAROQHI, Suraya (1997) “Kahve,Şarap ve Tütün”, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- KANAR, Mehmet (2012) “Farsça-Türkçe Sözlük”, Say Yayınları, İstanbul
- KAYA, Bayram Ali (2003) *'Azmi-zâde Haletî Dîvânı*, Harvard
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994) *Bâkî Dîvânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- MACİT, Muhsin (2012) *Nedîm Divanı*,
- PALA, İskender (2004) “*Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*”, Kapı Yayınları, İstanbul
- TAŞ, Hakan (2004) *Vahyî Divanı ve İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul
- TBMM Milli Saraylar (2011) *Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve*, İstanbul
- TULUM, Mertol –TANYERİ, M.Ali (1977) *Nev’i Dîvân*, İstanbul
- YAMAN, Talat Mümtaz (2004) “Türkiye’de Kahve ve Kahvehaneler”, *Ehlikeyfin Kitabı*, Haz. Fatih Tıgılı, İstanbul